

Summary

The Emerald Buddha, in fact made of green jade, is a splendid example of northern Thai/Lao workmanship.

It was acquired as war booty from Vientiane in the late 18th century and was installed in Bangkok where it remains today as Thailand's national palladium.

A rich literature grew up about this highly revered image, largely based on a traditional history written in the Pali language by a northern monk in about 1450, shortly before the 2000th year of the Buddhist Era.

This work, Ratanabimbavamsa is of a millenarian character. According to an ancient prophecy, Buddhism would gradually decay until it disappeared completely in 5,000 years after the Buddha's Nirvana. The year 2,000 B.E. marked one stage in Buddhism's decay, so the image and its history seem to have been created to slow the pace of religious decline.

The traditional history begins with a foundation myth claiming that the Emerald Buddha was magically created in North India about 500 years after the Nirvana of the Buddha, or about the time of Christ. From India the image was taken to Lanka, then to Cambodia, Ayudhya, and finally to the northern kingdom (Lanna) where it was encased in plaster and lost sight of for a long time. The Emerald Buddha came to light again when the plaster coating cracked, shortly before the writing of this history.

Later works, based on the traditional history, continue the wanderings of the image in northern Siam and Laos.

Wherever it went it was received with reverence and awe, its mythical origin being accepted without question. Only in the mid - 19th century did King Mongkut (Rama IV) recognize the historical provenance of the image.

Though this image has been abused as war booty and a symbol of state power, its true significance remains as a symbol of the Dharma and a reminder that the Buddha's teaching should not be lightly forgotten.

In this book are gathered all the major works concerning the Emerald Buddha, both the early, more mythical ones, together with modern scholarly works dealing with the image and its history.

พระแก้วมรกต

ตำนานพระแก้วมรกต

“เราจะขอกล่าวเรื่องราวพระแก้วมรกตนั้น
ตั้งต้นแต่ครั้งที่ได้ความเป็นแน่ซึ่งผู้ฟังคัดค้านมิได้ ให้ท่านฟัง...”

พระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

The Emerald Buddha

Mythological Accounts and Historical Interpretation

*“Let us relate the story of the Emerald Buddha
from the earliest reliable accounts...”*

King Mongkut Rama IV

ราคา ๔๖๐ บาท

ISBN 974-323-017-3

พระแก้วมรกต

ตำนานพระแก้วมรกต

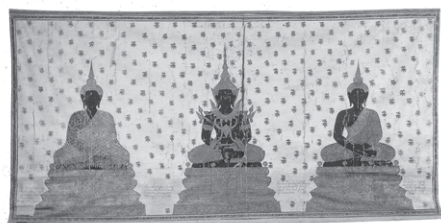
“เราจะขอกล่าวเรื่องราวพระแก้วมรกตนั้น

ตั้งต้นแต่ครั้งที่ได้ความเป็นแน่ซึ่งผู้ฟังคัดค้านมิได้ให้ท่านฟัง...”

พระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

พิมพ์ครั้งแรก : พฤศจิกายน ๒๕๔๖

ภาพจากปก พระแก้วมรกตทรงเครื่องสามฤดู (ดูคำอธิบายที่หน้า ๕)

สารบัญ

พระแก้วมรกต

Summary	(๒)
คำนำ / สุจิตต์ วงษ์เทศ	(๗)
คำนำเสนอ / พิเศษ เจียจันทร์พงษ์	(๙)
<hr/>	
๑ โคลงนิราศหริภุญชัย	๙
<hr/>	
๑ พระรัตนปฐิมา ตำนานพระแก้วมรกต / พระรัตนปัญญาเถระ แต่งเป็นภาษาบาลี	๑๑
<hr/>	
๑ โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่	๒๓
<hr/>	
๑ รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต / พระพรหมราชาปัญญา แต่งเป็นภาษาบาลี	๒๕
<hr/>	
๑ รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต / พระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) แปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย	๖๙
<hr/>	
๑ ตำนานพระแก้วมรกต (ฉบับหลวงพระบาง)	๑๐๙
<hr/>	
๑ ตำนานพระแก้วมรกต (ฉบับกัมพูชา)	๑๓๕
<hr/>	
๑ เรื่องอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเวียงจันทน์ลงมากรุงธนบุรี / จากจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี	๑๔๑

สำนักพิมพ์มติชน

มติชน บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนามถุมล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๙๐ ๐๐๒๑ โทรสาร ๐ ๒๙๕๔ ๓๑๖๒

จัดจำหน่าย : บริษัท งานดี จำกัด โทรศัพท์ ๐ ๒๕๙๐ ๐๕๕๙ โทรสาร ๐ ๒๕๙๐ ๐๐๕๙

พิมพ์ : บริษัท พิชเชส พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด แยกสี-เพลท : กองพิมพ์สี

Printed in BANGKOK, Thailand, 2003

๑	เรื่องอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเวียงจันทน์ลงมากรุงธนบุรี / พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๔๓
๑	หมายรับสั่ง เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ เสด็จขึ้นไปรับพระแก้วมรกต ที่ท่าเจ้าสนุก จังหวัดสระบุรี	๑๕๕
๑	ตำนานพระแก้วมรกต / พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๗๑
๑	ตำนานพระแก้วมรกต สำหรับอาลักษณ์อ่าน ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น พระราชพิธีศรีสังฆทานกาล / พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๙๖
๑	ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (แก้วมรกต) / พระนิพนธ์ สมเด็จพระยาตำรากรมราชานุภาพ	๒๑๕
๑	โรงพระแก้วมรกต วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง)	๒๒๓
๑	บ้านเมืองที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต	๒๓๑
๑	ภาพจิตรกรรมเรื่องรัตนพิมพวงศ์ (ตำนานพระแก้วมรกต)	๒๓๓
๑	พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต	๒๙๗
บทผนวก		๓๑๑
๑	พระแก้วมรกตคือพระพุทธรูปล้านนา ที่มีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบ กับพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา / ศักดิ์ชัย สายสิงห์	๓๑๓
๑	เส้นทางอัญเชิญพระแก้วมรกต / พิเศษ เจียจันทร์พงษ์	๓๒๕
๑	ประตูด่านและหน้าที่ของพระแก้วมรกต / พิเศษ เจียจันทร์พงษ์	๓๔๓

คำนำ พระแก้วมรกต

พระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของพระราชอาณาจักรสยาม**กรุงรัตนโกสินทร์** อันเป็นกรุงที่ประดิษฐานเก็บรักษาพระมหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกตองค์นี้ไว้เป็น **“ศรี”** พระนคร

แต่เอกสารอันเป็นหลักฐานที่แสดงความเป็นมาดั้งเดิมของพระแก้วมรกตมีหลายสำนวน และหลายฉบับ ล้วนกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่างๆ กัน เป็นปัญหาสุดที่ผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสสนใจใคร่รู้ความเป็นมาในอดีตจะเสาะหาและสืบค้นมาศึกษาและตรวจสอบได้หมด

ด้วยเหตุที่**ศิลปวัฒนธรรม**รายเดือนเริ่มพิมพ์เป็นปฐมฤกษ์เมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๕๒๒ แล้วจัดพิมพ์ต่อเนื่องมาจนขึ้นปีที่ ๒๕ ในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๖ จึงหยิบยกขึ้นเป็นศุภมงคลสมัยรวบรวมความรู้เกี่ยวกับพระแก้วมรกตไว้ในเล่มเดียวกันเป็นเครื่องสักการบูชา

ถ้าพลังสติปัญญาของบรรณาธิการคงทำสำเร็จไม่ได้ เหตุนี้จึงต้องอาศัยผู้ชำนาญด้านเอกสารเก่าช่วยเหลือเพื่อทำให้สมบูรณ์ประสงค์ คือคุณ**พิเศษ เจียจันทร์พงษ์** แห่งกรมศิลปากร และคุณ**ปรามินทร์ เศรีทอง** นักค้นคว้าอิสระ

นอกจากนั้นยังได้อานิสงส์จากเอกสาร หนังสือ และภาพเก่า ในหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร รวมทั้ง หนังสือ**พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร** จัดพิมพ์โดยคณะอนุกรรมการ ประชาสัมพันธ์และบันทึกเหตุการณ์การปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตน ศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง ร่วมกับ ธนาคารทหารไทย จำกัด (เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธ ศักราช ๒๕๒๕) และหนังสือชุดแผนที่ความรู้เมืองไทย **วัดใน รัตนโกสินทร์** พิมพ์โดยบริษัทแปลน โมทิฟ จำกัด ขออนุโมทนาสาธุ การมาด้วยความเคารพ และขอขอบพระคุณยิ่งนัก

สุจิตต์ วงษ์เทศ

บรรณาธิการ ศิลปวัฒนธรรม
พฤศจิกายน ๒๕๔๖

คำนำเสนอ พระแก้วมรกตกับประวัติศาสตร์ตำนาน

มีข้อความที่น่าสนใจตอนหนึ่งจากเรื่อง **ตำนานพระแก้วมรกต** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ สำหรับ อาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์ เย็น พระราชพิธีศรีสังฆทานกาล พิมพ์ในหนังสือ**ตำนานพระแก้ว มรกตฉบับสมบูรณ์** ของสำนักพิมพ์บรรณาคาร (๒๕๐๔) กล่าวถึง พระราชพิธีตอนสถาปนามพระนครในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้าจุฬาโลก ความว่า

...ซึ่งพ่อพรหมณ์ ตั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียร แลสมโภชพระอารามกับทั้งพระนครถ้วนคำรบสามวันเป็นกำหนด **จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ให้ต้องกับพระนามพระพุทธรัตนปฏิมากรว่า กรุงเทพมหานครอมรัตนโกสินทร์มหินทรา ยุทธยาบรมราชธานี** เพราะเป็นที่เก็บรักษาพระมหามณีรัตนปฏิมากรองค์นี้ไว้เป็นเครื่องสิริสำหรับพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ผู้สร้างพระนครนี้...

ข้อความข้างต้นจึงมีความชัดเจนเกี่ยวกับความหมายของพระแก้วมรกต ในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ ศูนย์กลางการปกครองของสยามประเทศแห่งใหม่ ต่อจากกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ดังนั้นในข้อเขียนต่อไปนี้ จะเป็นการนำเสนอเรื่องราวของพระแก้วมรกต ที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างๆ พร้อมคำอธิบายความหมายที่ควรทราบจากหลักฐานเหล่านั้น

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระแก้วมรกต มีทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร และที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดี ที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นอาจแยกเป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มที่เป็นเอกสารดั้งเดิม กับกลุ่มที่เป็นเอกสารที่ปรากฏขึ้นหลังจากที่ได้มีการนำพระแก้วมรกตมาประดิษฐาน ณ กรุงรัตนโกสินทร์แล้ว

หลักฐานดั้งเดิม

หลักฐานดั้งเดิมคือตำนานเรื่องพระแก้วมรกต ซึ่งแต่งขึ้นโดยพระภิกษุชาวล้านนา มีอยู่ ๒ เรื่อง คือเรื่องรัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต แต่งโดยพระพรหมราชปัญญา กับเรื่องพระรัตนปฏิมา ซึ่งเป็นตอนสั้นๆ อยู่ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ แต่งโดยพระรัตนปัญญา ทั้งสองเรื่องนี้แต่งเป็นภาษาบาลีและได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว

รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต ซึ่งแต่งโดยพระพรหมราชปัญญานั้น ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยหลายครั้ง แต่มีลักษณะเป็นการแปลโดยสรุปความเฉพาะที่ผู้แปลเห็นว่าสำคัญ บางสำนวนก็ยังไม่ได้มีการจัดพิมพ์ บางสำนวนก็มีการจัดพิมพ์ไปบ้างแล้ว ที่รวบรวมอยู่ในหนังสือตำนานพระแก้วมรกตฉบับสมบูรณ์ ของสำนักพิมพ์บรรณาคาร (๒๕๐๔) ประกอบด้วยสำนวนแปลของพระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) แปลแต่งถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ต่อมาพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ได้แปลอีกครั้ง เสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ และจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือรัตนพิมพวงศ์ได้รับการแปลครั้งสุดท้ายโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิthur อดีตผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณของกรมศิลปากร แปลเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ และได้จัดพิมพ์ไปแล้ว ๒ ครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ และ พ.ศ. ๒๕๓๐ การแปลครั้งนี้เป็นการแปลแบบเก็บความทั้งหมดที่พระพรหมราชปัญญาแต่งไว้ พร้อมทำเชิงอรรถอธิบายด้วย

จากฉบับแปลของ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิthur ทำให้ทราบว่า เรื่องพระแก้วมรกตนั้นเคยมีอยู่แล้วในสยามภาษา และพระพรหมราชปัญญาได้แต่งขึ้นใหม่เป็นภาษาบาลี เนื้อหาส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นตำนานที่อ้างอิงคัมภีร์มิลินทปัญหา กล่าวถึงพระนาคเสน

แห่งเมืองปาตลีบุตรในอินเดีย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ ท่านเป็นภิกษุผู้เปรี๊ยะปราคมากในสมัยนั้น มีประวัติของพระนาคเสนอย่างยืดยาว ตั้งแต่เป็นพระภิกษุในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ แล้วเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ ถึงสมัยพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งได้นิพพานไปแล้วประมาณ ๕๐๐ ปี จึงลงมาเกิดเป็นมนุษย์เพื่อเตรียมตัวที่จะเป็นผู้ถกเถียงปัญหา กับพระเจ้ามิลินท์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็สามารถเรียนรู้ความรู้ต่างๆ ในสำนักอาจารย์จนหมดตั้งแต่อายุได้ ๗ ขวบ ต่อมาเมื่อได้บวชเป็นพระภิกษุแล้ว ครั้งหนึ่งท่านได้เกิดความคิดว่า

...เราสร้างพระพุทธรูปให้ตั้งงาม เพื่อให้ธรรมของพระพุทธรุ่งเรือง แต่ถ้าเราสร้างพระพุทธรูปให้ตั้งงามด้วยเงินหรือทอง พวกโจรที่มีราคะ โทสะ โมหะ ก็จะทำอันตรายด้วยเหตุต่างๆ ในอนาคต เพราะฉะนั้นเราจะสร้างพระพุทธรูปด้วยรัตนะให้ทำลายยากด้วยเดชานุภาพของรัตนะนั้น

ร้อนถึงพระอินทร์พร้อมพระวิศสุกรรมต้องเหาะไปเอาแก้วอมรโกฏลีเขียวที่เขาวินบุลบรรพต และให้พระวิศสุกรรมนายช่างใหญ่แกะสลักเป็นพระพุทธรูปสูง ๑ ศอก ๗ นิ้ว พระนาคเสนได้อธิษฐานให้พระบรมธาตุเข้าประดิษฐานในพระพุทธรูป ๗ แห่ง

พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ที่เมืองปาตลีบุตรถึงประมาณ พ.ศ. ๙๐๐ ได้เกิดสงครามขึ้นที่เมืองนั้น จึงมีผู้เชิญเชิญมาประดิษฐานที่เกาะลังกา ต่อมาหลัง พ.ศ. ๑๐๐๐ แล้ว พระเจ้าอนุรุทแห่งกรุงพุกามได้มาตัดลอกพระไตรปิฎกที่เกาะลังกา พร้อมขออาราธนาพระแก้วมรกตไปบูชาที่บ้านเมืองของตน แต่ขณะลงเรือข้ามสมุทร เรือที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตได้พัดมาyingเมืองนครธมกัมพูชา พระแก้วมรกตจึงอยู่ที่นครกัมพูชาระยะเวลาหนึ่ง

ต่อมากษัตริย์กัมพูชาพระองค์หนึ่งไม่อยู่ในความยุติธรรมพญานาคจึงขึ้นมาบันดาลให้น้ำท่วมบ้านเมือง คนได้นำพระแก้วมรกตขึ้นไปทางเหนือ กษัตริย์แห่งอโยธยารู้ข่าวจึงไปรับมาไว้ยังนครอโยธยา หลังจากนั้นพระแก้วมรกตได้รับการเชิญไปประดิษฐานยังที่ต่างๆ คือเมืองกำแพงเพชร และในที่สุดได้รับการเชิญมายังเมืองเชียงรายนครราชสีมาผู้ครองเมืองเชียงรายนได้หุ้มพระแก้วมรกตด้วยปูนแล้วลงรักปิดทอง ก่อพระเจดีย์ขึ้นที่วัดป่าเยี่ยะ นำพระพุทธรูปเข้าบรรจุ

จนเวลาล่วงเลยมาช้านาน พระเจดีย์พังลงจึงนำพระพุทธรูป

ประดิษฐานเป็นประธานในวัดนั้น ในเวลานั้นตรงกับพระเจ้าสามฝั่งแกน เสดยราชสมบัติเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. ๑๙๔๕-๑๙๘๕) ปูนที่พอก พระพุทธรูปกะเทาะออกเล็กน้อย จึงรู้ว่าพระพุทธรูปภายในเป็นพระ แก้วมรกต

ข่าวการพบพระแก้วมรกตล่องรู้ไปถึงพระเจ้าสามฝั่งแกน จึงโปรดให้นำมายังเมืองเชียงใหม่ ขบวนอัญเชิญพระแก้วมรกตมาตาม เส้นทางเมืองฝาง ถึงเมืองแจ้ต๋องซึ่งอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำปิง ช้างเกิดไม่ยอมมาเมืองเชียงใหม่ แต่ครั้นเลี้ยงทนายช้างกลับเลือกที่จะไปเมือง นครลำปาง (ภาษาบาลีเรียกชื่อว่า เมืองนคร) พระแก้วมรกตจึงได้มา อยู่ที่เมืองนั้น ตั้งแต่มีเจ้าเมืองชื่ออำมาตย์สนธิ ต่อมาคืออำมาตย์ อุทรสุโนม และอำมาตย์ชื่อสุมน ตามลำดับ

เรื่องรัตนพิมพวงศ์ของพระพรหมราชาปัญญา จบลงที่เมื่อ พระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่เมืองนครลำปาง ในสมัยนั้นคือ เมือง เซลางคนคร) ในสมัยของอำมาตย์ชื่อสุมนเป็นเจ้าเมือง โดยที่ในเรื่อง รัตนพิมพวงศ์กล่าวไว้ว่า แต่งจบเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีระกา โดยไม่ระบุตัวเลขศักราช

เรื่องรัตนปฏิมา ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งพระรัตน ปัญญา พระภิกษุที่เมืองเชียงใหม่ แต่งเป็นภาษาบาลี แต่งจบเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ และแต่งเพิ่มเติมมาจนถึง พ.ศ. ๒๐๗๑ แปลเป็น ภาษาไทยครั้งสุดท้ายโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร เป็น เรื่องประวัติพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่ ในส่วน ที่เป็นเรื่องพระแก้วมรกตนั้น มีเนื้อความย่อไว้อย่างสั้นๆ แต่มีสาระ สำคัญเหมือนกับเรื่องรัตนพิมพวงศ์ ของพระพรหมราชาปัญญาทั้งหมด และมีส่วนเพิ่มเติม เมื่อกล่าวถึงการอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมือง นครเซลังค์ (ลำปาง) มาประดิษฐานที่ซุ้มเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้รับการบูรณะต่อเติมในสมัยพระเจ้าติโลกราชจนเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕

หลักฐานเอกสารที่หาสืบต่อมา

หลักฐานชั้นหลังคือลายลักษณ์อักษรที่กล่าวถึงเรื่องราวพระ แก้วมรกต ที่ปรากฏขึ้นหลังจากที่พระแก้วมรกตได้รับการนำมาประดิษ

ฐานที่กรุงรัตนโกสินทร์ ศูนย์กลางแห่งสยามประเทศแล้ว ในที่นี้จะได้นำเฉพาะเรื่องทีปรากฏแพร่หลายในการจัดพิมพ์แล้ว มากล่าวถึงดังต่อไปนี้

พงศาวดารเหนือ เป็นตำนานเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับบ้านเมือง มีการบอกเล่าสืบกันมา ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยพระวิเชียร ปรีชา (น้อย) เป็นผู้รวบรวมบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเข้าไว้ด้วยกัน ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระอักษรภาพ ได้ทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์คำอธิบายเกี่ยวกับหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑ ซึ่งเรื่องพงศาวดารเหนือได้รับการจัดเข้าอยู่ในประชุมพงศาว ดารภาคนี้ด้วยว่า หนังสือพงศาวดารเหนือนี้ได้รับการจัดพิมพ์ครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยในการ จัดพิมพ์ครั้งนั้น ...มีเรื่องตำนานพระแก้วมรกตติดอยู่ข้างท้ายด้วย...

ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระอักษรภาพทรง กล่าวเช่นนี้ ไม่ทำให้ทราบชัดเจนว่าตำนานพระแก้วมรกตเรื่องนี้ พระ วิเชียรปรีชา (น้อย) เป็นผู้รวบรวมไว้พร้อมกับเรื่องอื่นๆ ในพงศาวดาร เหนือ หรือเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีการเก็บรักษารวมอยู่กับพงศาวดารเหนือ ในสมัยใดสมัยหนึ่ง

ตำนานพระแก้วมรกตทำหนังสือพงศาวดารเหนือ มีสาระโดย ย่อตั้งแต่แรกสร้างมาจนถึงได้ประดิษฐานอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ โดยข้าม เมืองนครลำปางไปไม่กล่าวถึง เนื้อหานอกนั้นเป็นเช่นเดียวกับตำนาน ที่เป็นหลักฐานดั้งเดิมที่กล่าวแล้ว มีส่วนที่เพิ่มเติมในหนังสือพงศาวดาร เหนือ คือหลังจากที่อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐ ต่อมาทางเมืองเชียงใหม่ว่างกษัตริย์ จึงไปเชิญพระไชยเชษฐา โอรส ของพระเจ้าโพธิสารแห่งเมืองหลวงพระบางมาครองเมืองเชียงใหม่

พระไชยเชษฐานั้นมีพระราชมารดาเป็นพระราชธิดากษัตริย์ เชียงใหม่องค์ก่อน พระองค์เสวยราชสมบัติเมืองเชียงใหม่ไม่นาน ก็เสด็จกลับเมืองหลวงพระบางเนื่องจากพระราชบิดาสวรรคต **ครั้งนั้น ได้ทรงนำพระแก้วมรกตไปด้วย** และต่อมาเมื่อมีศึกกับกษัตริย์พม่า ที่เข้ามามีอำนาจในเมืองเชียงใหม่ จึงย้ายราชธานีจากเมืองหลวงพระ บางลงมาสร้างเมืองเวียงจันทน์ พระแก้วมรกตจึงได้รับการประดิษฐาน

ที่เมืองเวียงจันทน์ตั้งแต่นั้น

ฉบับหลวงพระบาง ตามชื่อเรื่องเขียนว่าเรื่องพระแก้วมรกต ซึ่งคำบรรยายเรียกว่า พระแก้วเขียวบ้าง แก้วมรกตบ้าง แต่ในราชการเรียกว่า พระพุทธพรหมณีเป็นพระนาม ในตอนต้นกล่าวพระเจ้านครหลวงพระบาง (คือเจ้านันทเสน) ได้ถวายแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑

เนื้อหาไม่มีอะไรต่างไปจากฉบับที่อยู่ท้ายหนังสือพงศาวดารเหนือที่กล่าวแล้ว ซึ่งโดยเนื้อหาดั้งเดิมของตำนานพระแก้วมรกตฉบับนี้ ก็ควรจะสิ้นสุดลงที่เมื่อพระไชยเชษฐาทรงนำจากเมืองเชียงใหม่ไปประดิษฐานที่เมืองหลวงพระบาง (เพราะเป็นฉบับเมืองหลวงพระบาง) แต่ก็เป็นไปได้ที่จะมีเรื่องต่อจนมาประดิษฐานที่เมืองเวียงจันทน์เช่นเดียวกับฉบับที่อยู่ท้ายหนังสือพงศาวดารเหนือ

แต่ในฉบับหลวงพระบางนี้ก็มีเรื่องราวต่อมาอีก ซึ่งควรจะเป็นส่วนที่ต่อเติมขึ้น หลังจากต้นฉบับเดิมตกอยู่กับราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว คือความตั้งแต่มีการนำพระแก้วมรกตมาจากเมืองเวียงจันทน์สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (ตากสิน) และเมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีก็ได้บูชาพระแก้วมรกตสืบต่อกันมาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา เป็นหนังสือที่เล่าเรื่องราวตั้งแต่สมัยศึกดำบรรพในลักษณะตำนานปรัมปราของเขมร และต่อท้ายเรื่องในลักษณะพงศาวดารเขมรตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๘๘ มาจนถึงร่วมสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ โดยแต่งเป็นภาษาเขมร แปลเป็นภาษาไทยโดย พันตรี หลวงเรืองเดช อนันต์ (ทองดี ธนวิฑิต)

เรื่องเกี่ยวกับพระแก้วมรกตอยู่ในส่วนที่เป็นตำนานปรัมปรา โดยแต่งขยายความจากเรื่องที่ปรากฏในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ของพระพรหมราชปัญญา ตอนที่เล่าประวัติฐานพระแก้วมรกตจากเกาะลังกาไปเมืองพุกาม แต่ถูกลมพัดหลงมาที่เมืองกัมพูชา กษัตริย์กัมพูชาได้รับไว้บูชาสืบต่อมา จนถึงกษัตริย์องค์หนึ่งไม่อยู่ในความยุติธรรม นาคจึงบันดาลให้น้ำท่วมเมือง คนทั้งหลายจึงนำขึ้นลำภาไปอยู่ที่แห่งหนึ่งทางทิศเหนือ กษัตริย์อโยธยาโบราณพระองค์หนึ่งทราบข่าวจึงมารับเอาไปไว้ที่เมืองอโยธยา

ส่วนที่ขยายจากเรื่องรัตนพิมพวงศ์ เป็นรายละเอียดของเรื่องราวและที่เกี่ยวกับชื่อกษัตริย์ ชื่อขุนนางทั้งหลายที่อยู่ในเรื่องราวตอนนี้

พงศาวดารโยนก ของพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ซึ่งรวบรวมเรื่องทั้งที่เป็นตำนาน และพงศาวดารในล้านนา ที่มีอยู่หลายเรื่องนำมาเรียบเรียงเป็นพงศาวดารของล้านนาขึ้น มีตอนที่กล่าวถึงพระแก้วมรกตหลายแห่ง ในตอนต้นก็เป็นเช่นในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ของพระพรหมราชปัญญา และที่มีกล่าวอยู่ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ที่เป็นตำนานดั้งเดิม ในส่วนที่เกี่ยวกับพระไชยเชษฐานำพระแก้วมรกตไปเมืองหลวงพระบางนั้น ได้นำข้อมูลมาจากตำนานพระแก้วมรกตที่ปรากฏอยู่ในหนังสือพงศาวดารเหนือ หรือมีฉะนั้นก็อาจนำมาจากตำนานพระแก้วมรกตฉบับเมืองหลวงพระบางก็เป็นได้

วิจารณ์เอกสาร

เรื่องราวเกี่ยวกับพระแก้วมรกตทั้งหลายที่กล่าว จะเห็นว่ามีต้นตอมาจากเรื่องรัตนพิมพวงศ์ที่พระพรหมราชปัญญาแต่งเป็นภาษาบาลี แต่ก็เป็นไปได้เช่นกันว่า มีฉบับที่เป็นภาษาพื้นเมืองไทย-ลาวอยู่แล้ว ดังที่พระพรหมราชปัญญากล่าวถึงในตอนแรกที่ว่าท่านเอาความมาจากเรื่องที่มีอยู่แล้วใน *สยามภาษา* หลังจากนั้นจึงมีการแต่งต่อเติมกันต่อไป กล่าวคือ เรื่องดั้งเดิมจริงๆ (ที่ไม่พบต้นฉบับภาษาพื้นเมือง) เรื่องพระแก้วมรกตน่าจะมีลักษณะเป็นตำนาน ว่าสร้างขึ้นจากความดำริของพระนาคเสนเถระ แห่งเมืองปาตลีบุตรในชมพูทวีปเมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ แล้วนำมาประดิษฐานที่เกาะลังกา ต่อมาประดิษฐานที่นครกัมพูชา อโยธยาโบราณ กำแพงเพชร และในที่สุดก็มาอยู่ที่เมืองเชียงราย (คล้ายๆ กับตำนานพระพุทธสิหิงค์ของพระโพธิ์รังสีแต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๕๐-๑๙๗๕)

ต่อมาเมื่อพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่เมืองลำปาง (เขลางค์นคร) พระพรหมราชปัญญาจึงได้นำเรื่องเดิมมาแต่งเป็นภาษาบาลีเพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับตำนานพระนาคเสน และแต่งต่อเรื่องราวมาสิ้นสุดลงเมื่อพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่ลำปาง สมัยต่อมาเมื่อพระแก้วมรกตได้รับการนำมาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ พระรัตนปัญญาจึงนำเรื่องเดิมแต่ต้นมาย่อลงและเล่าเรื่องราวในตอนต่อมาเมื่อประดิษฐานพระแก้วมรกต บนขุมจระนำวัดเจติยหลวง ที่พระเจ้าติโลก

ราชได้ทำการซ่อมสร้างใหม่เสร็จแล้ว

ต่อมาเมื่อพระไชยเชษฐาผู้นำพระแก้วมรกตไปราชอาณาจักรลาวล้านช้าง พระภิกษุชาวลาวจึงได้แต่งต่อเติมเรื่องราวดังกล่าวต่อไป แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ตำนานพระแก้วมรกตฉบับหลวงพระบางก็ดี หรือที่ปรากฏในทำยเรื่องพงศาวดารเหนือก็ดี ได้มีการข้ามข้อความที่กล่าวถึงว่า พระแก้วมรกตเคยประดิษฐานอยู่ที่เมืองลำปางระยะหนึ่ง แสดงว่าข้อมูลเดิมอันเป็นเรื่องตำนานนั้น มิได้มาจากหนังสือรัตนพิมพวงศ์ของพระพรหมราชาปัญญา หรือจากหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ของพระรัตนปัญญาที่แต่งเป็นภาษาบาลี

แต่น่าจะมาจากเรื่องดั้งเดิมที่แต่งเป็นภาษาพื้นเมือง ที่มีเรื่องราวการสร้างโดยพระนาคเสน เมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ มาจนถึงการปรากฏพระแก้วมรกตขึ้นที่เมืองเชียงราย ดังนั้น เมื่อลาวได้พระแก้วมรกตไปจากเมืองเชียงใหม่ จึงแต่งเรื่องให้พระแก้วมรกตเดินทางจากเชียงรายแล้วมาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่เลย โดยมีได้มีเรื่องในเมืองลำปาง

หนึ่ง เรื่องรัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต ของพระพรหมราชาปัญญา ฉบับแปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ได้ทำเชิงอรรถอธิบายเวลาที่ระบุว่าได้แต่งจบเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีระกานั้น จึงได้ตรวจสอบจากสมุดขุมโหร ปรากฏว่า ปีระกาที่มีวัน เดือน ขึ้น แรม ดังกล่าว ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๗๑

มีข้อสังเกตว่าในปีนี้นั้นบ้านเมืองภายในล้านนามีความวุ่นวายแก่งแย่งชิงอำนาจกันอยู่เสมอ ไม่น่าที่การศึกษาทางพระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองถึงขั้นมีพระภิกษุทรงความรู้ สามารถแต่งเรื่องราวเป็นภาษาบาลีได้ตั้งแต่บวชเป็นภิกษุได้ ๒ พรรษา ดังเช่นพระพรหมราชาปัญญา นี้ แต่ถ้าหากพิจารณาว่า เรื่องที่พระพรหมราชาปัญญาแต่งมาจบลงเมื่อพระแก้วมรกตอยู่ที่เมืองลำปาง จะตรงกับช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐ ซึ่งเป็นเวลาที่การศึกษาทางพระพุทธศาสนากำลังเจริญรุ่งเรืองในล้านนา ดังนั้น พระพรหมราชาปัญญาก็น่าที่จะเป็นพระภิกษุที่แต่งเรื่องรัตนพิมพวงศ์ ขึ้นมาในสมัยนี้มากกว่า

ด้วยเหตุนี้ จึงน่าที่จะมีการพิจารณาเปรียบเทียบศักราชทางจันทรคติแบบเดิมนี้นี้ กับปฏิทินสากลอีกครั้งหนึ่ง เพื่อความถูกต้อง น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของตำนานและการสร้างพระแก้วมรกต มีความชัดเจนที่ปรากฏอยู่ในตำนานทุกฉบับว่า เพื่อเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนา ดังปรากฏอยู่ในเรื่องความคิดคำนึงของพระนาคเสนในการสร้างพระพุทธรูปด้วยแก้วมรกต ส่วนเรื่องราวการปรากฏพระแก้วมรกตที่เมืองเชียงราย แม้จะแตกต่างกันบ้างระหว่างเรื่องในรัตนพิมพวงศ์ของพระพรหมราชาปัญญา ที่กล่าวว่ามีการพบพระแก้วมรกตก่อน พ.ศ. ๒๐๐๐ (คือเทียบกับเวลาทางประวัติศาสตร์ของกษัตริย์ล้านนาตรงกับตอนปลายสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน) กับในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ว่าตรงกับสมัยพระเจ้าติโลกราชกษัตริย์เชียงใหม่ที่ต่อมา ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๙๕ แต่เวลาการครองราชย์ของพระองค์ส่วนใหญ่ก็อยู่ในช่วงต้นของ พ.ศ. ๒๐๐๐ คือครองมาจนถึง พ.ศ. ๒๐๓๑ มีความสอดคล้องกับตำนานฉบับอื่นๆ ที่ระบุช่วงเวลาปี พ.ศ. ๒๐๐๐ ว่าพระแก้วมรกตได้รับการอัญเชิญมาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่

จากที่กล่าวมาแล้วแสดงวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ทั้งในด้านการสร้างพระแก้วมรกตและตำนานเรื่องราวว่า เพื่อเป็นการเตรียมการสำหรับการก้าวสู่ศักราชใหม่แห่งพระพุทธศาสนา คือ พ.ศ. ๒๐๐๐ เหตุที่ พ.ศ. ๒๐๐๐ มีความสำคัญเนื่องจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาสืบกันมานาน ดังปรากฏอยู่ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยแล้วว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์จะมีคนจดจำทำความเข้าใจได้และถือปฏิบัติกันน้อยลงทุกที โดยใช้ช่วงเวลาทุก ๑,๐๐๐ ปีเป็นเกณฑ์แสดงความเลื่อมถอยลงตามลำดับ จนถึง พ.ศ. ๕๐๐๐ หรือเป็นเวลาพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานครบ ๕,๐๐๐ ปี ก็จะไม่มีความเข้าใจพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ได้แม้แต่น้อย เป็นเวลาสิ้นสุดพระพุทธศาสนาของพระสุมนโคตม ต่อไปพระศรีอาริยมตตรัยก็จะเป็นผู้ตรัสรู้ประกาศพระธรรมคำสั่งสอนขึ้นมาใหม่ ซึ่งจะไม่มีการแตกต่างไปจากพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าองค์ที่ผ่านมา

ด้วยเหตุนี้ เมื่อผ่านช่วงเวลาครบ ๑,๐๐๐ ปีแต่ละรอบ จึงต้องมีพิธีกรรมทางศาสนา อันเป็นการสืบอายุพุทธศาสนาอย่างยิ่งใหญ่ สำหรับในรอบที่สามแห่ง ๑,๐๐๐ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๐ การสร้างพระแก้วมรกตและการเขียนตำนานขึ้นมานั้น จึงเพื่อเป็น

การบุญกุศล เพื่อสืบอายุศาสนาที่ยิ่งใหญ่อย่างหนึ่ง ในการรับสหัสวรรษใหม่ที่สามที่จะเวียนมาถึงนั่นเอง

(หมายเหตุ : พ.ศ. ๐-๙๙๙ = สหัสวรรษที่ ๑, พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๙๙๙ = สหัสวรรษที่ ๒, พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๙๙๙ = สหัสวรรษที่ ๓, พ.ศ. ๓๐๐๐-๓๙๙๙ = สหัสวรรษที่ ๔, พ.ศ. ๔๐๐๐-๔๙๙๙ = สหัสวรรษที่ ๕ และ พ.ศ. ๕๐๐๐ คือเวลาสิ้นสุดของพระพุทธรศาสนา)

ความหมายทางการเมือง ที่เข้ามาแทรกในวัตถุประสงค์แห่งการสืบอายุพระพุทธรศาสนาที่อยู่ที่ว่า พระราชามหากษัตริย์ของบ้านเมืองใด ที่จะเป็นผู้มีบุญญาธิการในการเป็นผู้สืบอายุพระพุทธรศาสนาในรอบพันปีต่อไป ดังที่มีกล่าวใน*รัตนพิมพวงศ์* และใน*ชินกาลมาลีปกรณ์* ว่าเมื่อพระแก้วมรกตปรากฏที่เมืองเชียงรายแล้ว แรกทีเดียวกษัตริย์เชียงใหม่จะให้นำมาไว้ที่เมืองเชียงใหม่ แต่ข้างที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตไม่ยอมมา แต่กลับไปตั้งที่เมืองลำปางแทน พระแก้วมรกตจึงอยู่ที่เมืองลำปางระยะเวลาหนึ่ง

การที่เล่าว่าพระแก้วมรกตไม่ยอมมาที่เมืองเชียงใหม่ ทั้งๆ ที่เป็นศูนย์กลางเมืองหลวงของล้านนา มีความสอดคล้องกับเหตุการณ์ในล้านนาตอนนั้น ซึ่งเป็นปลายรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกน พระองค์ได้รับการสนับสนุนจากข้าราชการที่เป็นญาติทางฝ่ายพระราชมารดาให้เสวยราชสมบัติที่เมืองเชียงใหม่ ทั้งๆ ที่พระเชษฐาคือเจ้ายี่กุมภามครองอยู่ที่เมืองเชียงราย ซึ่งฐานะของเมืองเชียงรายในสมัยนั้น เป็นเมืองใหญ่เป็นที่สองรองจากเมืองเชียงใหม่ และที่ผ่านๆ มากษัตริย์เชียงใหม่ก่อนจะได้ราชสมบัติก็มักจะเคยครองเมืองเชียงรายมาก่อนเป็นส่วนมาก

ด้วยเหตุนี้ ในตอนต้นรัชกาลจึงเกิดศึกชิงเมืองเชียงใหม่ระหว่างกษัตริย์สองพี่น้องนี้ ศึกครั้งนั้น เจ้ายี่กุมภามได้รับการสนับสนุนจากเจ้าเมืองเซตียงแห่งแคว้นสุโขทัย แสดงถึงความสัมพันธ์ทางสายราชวงศ์ของท่านว่า ต่างไปจากพระเจ้าสามฝั่งแกนซึ่งเกี่ยวข้องไปยังรัฐไทยใหญ่กลุ่มเมือง*ฝางทางสาตจวาคน้อย* แต่การสู้รบครั้งนั้นเจ้ายี่กุมภามพ่ายแพ้ต้องอพยพครัวเรือนลงมาอยู่กับเจ้าเมืองเซตียง

สำหรับเจ้าเมืองลำปางผู้ได้พระแก้วมรกตไปนั้น เมื่อเทียบ

กับเรื่องในพงศาวดารบ้านเมืองล้านนาตรงกับหมื่นโลกนคร ผู้เขียนได้เคยวิเคราะห์ไว้แล้วในบทความเรื่อง*ลูกเขาเมียใคร ที่เชียงใหม่ สุโขทัย และอยุธยา ในศิลปวัฒนธรรม* ฉบับเดือนสิงหาคม ๒๕๔๖ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้มากกว่า หมื่นโลกนครมีความเกี่ยวข้องไปยังเมืองสรลงสองแคว หรือภายหลังคือเมืองพิษณุโลก ดังนั้น ท่านจึงมีความเกี่ยวข้องทางเครือญาติกับเจ้ายี่กุมภาม เจ้าเมืองเชียงรายด้วย อีกทั้งท่านเองก็เป็นน้องชายของพระชายาองค์หนึ่งของพระเจ้าสามฝั่งแกนด้วย เหล่านี้แสดงให้เห็นอิทธิพลของเจ้าเมืองลำปางผู้นี้ ที่ทางราชสำนักเมืองเชียงใหม่ให้ความยำเกรง ดังนั้น ท่านจึงได้พระแก้วมรกตไปไว้ที่เมืองลำปางระยะหนึ่ง

หมื่นโลกนครได้เข้ามามีอิทธิพลในราชสำนักเมืองเชียงใหม่เมื่อท่านได้สนับสนุนให้เจ้าลก โอรสองค์ที่หกของพระเจ้าสามฝั่งแกน เกิดกับชายาผู้เป็นพี่สาวของท่านให้ได้รับราชสมบัติเมืองเชียงใหม่ โดยส่งพระเจ้าสามฝั่งแกนให้ไปอยู่ที่เมืองสาตตันแม่น้ำกก ในสหภาพพม่าปัจจุบัน เจ้าลกได้เสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าติโลกราช หมื่นโลกนครได้เข้ามาช่วยเหลือในราชสำนักเมืองเชียงใหม่ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นโลกสามล้าน และให้หมื่นหาญแต่ท้อง ลูกชายครองเมืองนครลำปาง

ดังนั้น จึงสอดคล้องกับที่หนังสือ*รัตนพิมพวงศ์* กล่าวถึงเจ้าเมืองนครลำปางที่ได้พระแก้วมรกตไว้สักการบูชาว่ามี ๓ คน คนแรกชื่ออำมาตย์สนธิที่ควรจะตรงกับหมื่นโลกนคร คนที่สองชื่ออำมาตย์อุทรสุโนม ซึ่งตั้งชื่อได้ใกล้เคียงกับฉายาหมื่นหาญแต่ท้องมาก (อุทร แปลว่า ท้อง) และคนที่สามคืออำมาตย์สุมน ผู้เป็นคนสุดท้ายที่ได้บูชาพระแก้วมรกต ขณะประดิษฐานที่เมืองนครลำปาง

มีเรื่องน่าสนใจเกี่ยวกับพระแก้วมรกตที่ต่อมาได้มีการอัญเชิญมาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ว่า น่าจะมีความเกี่ยวข้องกันอิทธิพลทางการเมืองภายในราชสำนักเชียงใหม่ด้วย กล่าวคือเวลาที่พระแก้วมรกตมาเมืองเชียงใหม่ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๒๒-๒๐๒๕ นั้น ในเอกสารของล้านนาที่เป็นเรื่องพงศาวดาร ไม่มีการกล่าวถึงหมื่นโลกสามล้านเลย ท่านน่าจะถึงแก่กรรมไปแล้ว คงเหลือหมื่นหาญแต่ท้องลูกชาย หรือบางครั้งเรียกว่าหมื่นตั้ง ที่ได้กินเมืองสองเมือง คือเมืองนครลำปางกับเมืองเชียงขึ้นหรือศรีสัตนาตย ที่ตก

อยู่ที่อำนาจพระเจ้าติโลกราชระยะเวลาหนึ่ง จนถึง พ.ศ. ๒๐๑๗ หมิ่นหาญแต่ต้องถึงแก่กรรม จึงตั้งผู้ที่มาจากเมืองอื่นมาเป็นเจ้าเมือง นครลำปางคนใหม่ เจ้าเมืองคนนี้จึงตรงกับอำมาตย์สุมน ในหนังสือ *รัตนพิมพวงศ์* ผู้บูชาพระแก้วมรกตที่เมืองนครลำปางคนที่สาม

เวลาที่พระแก้วมรกตมาเมืองเชียงใหม่จึงเป็นเวลาที่อิทธิพล ของขุนนางราชินิกุลจากนครลำปางสายหมื่นโลกนคร ได้หมดไปจาก ราชสำนักพระเจ้าติโลกราชแล้ว และหากมีการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองล้านนาในสมัยนี้ จะเห็นความเปลี่ยนแปลงหลาย ประการ เกี่ยวกับกลุ่มขุนนางในราชสำนักเมืองเชียงใหม่ในสมัยนี้เป็นอย่าง เป็นที่น่าสนใจยิ่ง

ข้อน่าสงสัยในเอกสารลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับเรื่องราว พระแก้วมรกตย่อมมีอยู่เป็นธรรมดา เนื่องจากมีการเขียนคัดลอกหลาย ครั้งหลายสมัย จึงมักจะพบประเด็นที่เอกสารเหล่านั้นมีความแตกต่างกันบ้าง แต่เท่าที่กล่าวมาหากจะมีก็เป็นประเด็นเล็กน้อย ที่ จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นความขัดแย้งในเอกสารที่ควรได้รับการพิจารณา เป็นประเด็นสำคัญ

เรื่องนี้อยู่ในตอนที่กล่าวว่า พระไชยเชษฐาเมื่อครองเมือง เชียงใหม่ ครั้นเสด็จกลับไปราชอาณาจักรลาวล้านช้างได้นำพระแก้ว มรกตไปด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่า เป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในตำนานพระแก้ว มรกตฉบับหลวงพระบาง และในตำนานต่อท้ายพงศาวดารเหนือ ซึ่งเป็นเอกสารที่ปรากฏขึ้นหลังจากที่พระแก้วมรกตกลับมายู่ที่กรุง รัตนโกสินทร์แล้ว ไม่พบว่าเอกสารที่มีชื่อว่า *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* หรือชื่อที่ใกล้เคียงคล้ายกันอันมีอยู่หลายฉบับ และได้รับการจัดพิมพ์ แล้วนั้น จะได้กล่าวถึงเรื่องนี้เลย แม้ว่าในเอกสารเหล่านั้นจะมีการ กล่าวถึงการมาครองเมืองเชียงใหม่แล้วกลับไปเมืองหลวงพระบาง ของพระไชยเชษฐาด้วยก็ตาม

และเช่นเดียวกับ *พงศาวดารเมืองล้านช้าง* ที่รวมอยู่ในชุด ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ก็ไม่มีการกล่าวถึงว่าพระไชยเชษฐาทรง นำพระแก้วมรกตกลับไปเมืองหลวงพระบางด้วย แต่ *พงศาวดารเมือง หลวงพระบาง ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาภูเขน* ที่รวมอยู่ในชุดประชุม พงศาวดารภาคที่ ๕ มีการกล่าวถึงเรื่องพระไชยเชษฐาทรงนำพระ

แก้วมรกตไปด้วย

พงศาวดารโยนก ของพระยาประชาภิจักรจักร์ (แช่ม บุนนาค) ที่เล่าเรื่องพระไชยเชษฐานำพระแก้วมรกตไปด้วย แต่เนื่องจากเป็น เอกสารที่ผลิตภายหลัง พระยาประชาภิจักรจักร์ก็น่าจะได้ข้อมูลจาก ตำนานพระแก้วมรกตที่เป็นเอกสารปรากฏในชั้นหลัง มีใช้จากเอกสาร ที่เป็นตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับใดฉบับหนึ่งอย่างแน่นอน

ที่น่าสงสัยมากขึ้นนั้นอยู่ในวรรณกรรมของล้านนาชื่อ *โคลง เรื่องมังทรารบเชียงใหม่* ซึ่งผู้เป็นกวีได้แต่งบรรยายเหตุการณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๘ เล่าเรื่องการรวบรวมชาวเชียงใหม่จำนวนหนึ่งพร้อม *เจ้าหญิงผู้สูงศักดิ์* เดินทางไปกรุงหงสาวดี ซึ่งขณะนั้นได้ล่มสลาย ลงแล้ว และกษัตริย์พม่าขณะนั้นคือพระเจ้า *อเนกเปตลุน* ผู้เป็นหลาน ปู่ของพระเจ้าบุเรงนองคิดที่จะฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ จึงได้มีการรวบรวม ผู้คนจากเมืองต่างๆ ในอำนาจ เพื่อเข้ามาเพิ่มเติมเป็นไพร่บ้านพลเมือง กรุงหงสาวดีที่จะสร้างขึ้นใหม่นี้

ลักษณะของวรรณกรรมเรื่อง *โคลงมังทรารบเชียงใหม่* เป็น โคลงนิราศ ความจริงควรชื่อว่า *นิราศหงสาวดี* จะตรงกับลึลาเรื่อง ราวในวรรณกรรมเรื่องนี้มากกว่า ตอนหนึ่งของคำประพันธ์ก่อนที่จะ จากเมืองเชียงใหม่ กวีได้กล่าวอำลาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เช่น พระ ธาตุดอยสุเทพ พระพุทธสิหิงค์ และ

<i>อำลาพระแก้ว แว่น</i>	<i>วัดเมือง ก่อนเอย</i>
<i>เดือนแปดเพ็งนั่นเอย</i>	<i>เนื่องเต่า</i>
<i>มโหฬรพ่าวสาวเรื่อง</i>	<i>โดยแต่ เดิมเอย</i>
<i>ตามริตราพระเจ้า</i>	<i>แผ่นผ้ายสรงชลา</i>

อาจารย์สิงมะ วรรณสัย ได้ถอดความเป็นภาษาภาคกลางดังนี้ *ขอลาพระแก้วใสอันเป็นเหมือนดวงใจของบ้านเมือง ถึงเดือน หกเพ็ญคนเดินทางกันมามาก มีการแสดงมโหฬรต่างๆ ป่าสาว สุนัขสนานกันมาแต่โบราณตามจารีตของเรา พระเจ้าแผ่นดินย่อมนเสด็จ มาสร่งน้ำพระแก้วฯ*

การเดินทางไปกรุงหงสาวดีครั้งนี้ เป็นเวลาหลังจากที่พระไชย เชษฐานำพระแก้วมรกตไปเมืองหลวงพระบางร่วม ๘๐ ปีแล้ว เหตุ ใดโคลงบทนี้จึงต้องลาพระแก้วอยู่อีก แม้ว่าอาจารย์สิงมะ ผู้อ่านแปล จะพยายามที่จะทำความเข้าใจว่าเป็น *พระแก้วใส* (แปลจากคำว่า *แก้ว*

แ่วน) มีใช้พระแก้วมรกตก็ตาม แต่การที่กวีกล่าวว่าเป็น พระแก้วแ่วน
วัดเมือง ซึ่งอาจารย์สิงฆะแปลว่าเป็นพระแก้ว อันเป็นเสมือนดวงใจ
ของบ้านเมืองนั้น ก็ไม่น่าจะเป็นพระแก้วองค์อื่นที่มีใช้พระแก้วมรกต

อีกทั้งเมื่อย้อนกลับมาพิจารณาหนังสือโคลงนิราศทริภุญชัย
ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยที่พระแก้วมรกตยังประดิษฐานอยู่ที่เมืองเชียงใหม่
ก่อนสมัยพระไชยเชษฐา เมื่อกวีผู้แต่งจะจากเมืองเชียงใหม่ เดินทาง
ไปเมืองทริภุญชัย ก็ดูจะเป็นธรรมเนียมที่จะกล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของ
ลำคัญของบ้านเมือง เช่น พระพุทธสิหิงค์ และพระแก้วมรกตที่วัด
เจดีย์หลวง โดยมีได้กล่าวถึงพระแก้วองค์อื่นใดอีกเลย

แต่อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณารูปแบบทางศิลปะของพระแก้ว
มรกต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้เคยกล่าวไว้
แล้วในตำนานพระแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์สำหรับอาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถ วัดพระศรี
รัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น พระราชพิธีศรีสัจปานกาล ตอนหนึ่ง
ว่า ...เมื่อเปรียบเทียบกับโดยละเอียด ดูเหมือนว่าจะเป็นที่มือช่างลาว
เหนือโบราณช้างเมืองเชียงแสน เห็นคล้ายคลึงมากกว่าฝีมือช่าง
เมืองอื่น... เป็นช่างดีเอกทีเดียวมิใช่เลวทราม...

บริเวณเมืองเชียงแสนต่อเนื่องมาถึงเมืองเชียงรายและพะเยา
ได้พบว่าในอดีตมีการทำพระพุทธรูปด้วยหินทราย ใช้เทคนิคการแกะ
สลักเช่นเดียวกับพระแก้วมรกต ซึ่งภายหลังต่อมา อาจารย์ ดร.
ศักดิ์ชัย สายสิงห์ แห่งคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ทำ
การศึกษาวิจัยแบบพระพุทธรูปหินทรายพบที่เมืองพะเยา ปรากฏว่า
มีพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่งมีรูปแบบเหมือนกันกับพระแก้วมรกต ดังที่มีเรื่อง
ของอาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ลงพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ด้วยแล้ว

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่อาจปฏิเสธเรื่องพระแก้วมรกตว่าได้ถูก
อัญเชิญไปราชอาณาจักรลาวล้านช้างจริงๆ ดังที่ปรากฏการเพิ่มเติม
เรื่องราวในชั้นหลังต่อไปอีกจากตำนานพระแก้วมรกตของเดิมที่เขียน
ขึ้นในล้านนา แต่เหตุใดที่เอกสารประเภทพงศาวดารของล้านนาไม่
กล่าวถึง ว่าพระไชยเชษฐานำพระแก้วมรกตไปเมืองหลวงพระบาง
และในโคลงมังทรารบเชียงใหม่มีการกล่าวถึง พระแก้วคู่บ้านคูเมือง
ยังอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ หลังสมัยพระไชยเชษฐาแล้วนั้น อาจอธิบาย
ได้ว่า ฝ่ายที่สูญเสียคือ ล้านนาอย่าอมไม่ต้องการที่จะกล่าวถึงเรื่องที่เป็น

ความไม่พึงประสงค์ที่ฝ่ายตนต้องประสบอยู่อย่างแน่นอน

ปัจฉิมลิขิต

ตามกาลเวลาแห่งพระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า หลังจาก
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระธรรมคำ
สอนของพระพุทธองค์ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก จะมีคนจดจำและทำ
ความเข้าใจได้น้อยลงทุกที เมื่อเป็นเช่นนี้การปฏิบัติตามพระธรรมคำ
สอนก็มีน้อยลงด้วย ทำให้มรรคผลสู่ความหลุดพ้นลดลงด้วย (หมาย
ถึงคนจะห่างจากเป้าหมายปลายประสงค์คือพระนิพพานมากขึ้น)
ผู้ถือบวชก็จะลดละพระธรรมวินัยห่างจากความเป็นสงฆ์มากขึ้น
ความเสื่อมถอยแห่งพระพุทธศาสนาได้รับการอธิบายให้เห็นระดับ
ของความเสื่อมลงในทุกๆ รอบ ๑,๐๐๐ ปี จนเมื่อกาลเวลาล่วงไป
ครบ ๕,๐๐๐ ปี พระพุทธศาสนาก็จะหมดสิ้นไปอย่างไม่มีอะไรเหลือ
หมดไปพร้อมๆ กับพระธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้าอันเป็นสัญลักษณ์
ที่เป็นรูปธรรมของพระศาสนา ไม่ว่าพระธาตุนั้นจะกระจัดกระจายอยู่ ณ
ที่ใดในจักรวาล เมื่อครบเวลา ๕,๐๐๐ ปีหลังจากพระพุทธเจ้า
ปรินิพพาน พระธาตุเหล่านั้นก็จะเกิดเป็นไฟลุกมอดไหม้จนหมดสิ้นไป
พร้อมๆ กันกับความเสื่อมถอยด้านต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว

เรื่องการหมดสิ้นไปแห่งพระพุทธศาสนาที่กล่าวผ่านมานี้ พระ
พุทธพุกามและพระพุทธรูทญาณแห่งวัดสวนดอกเมืองเชียงใหม่ (เมื่อต้น
พุทธศตวรรษที่ ๒๑) ได้เรียบเรียงไว้ในตำนานมูลศาสนา ตอนที่
ว่าด้วย อันตรธาน ๕ ซึ่งเป็นการอธิบายความเสื่อมถอยหมดสิ้นไป
โดยจำแนกเป็นด้านต่างๆ ๕ ประการดังกล่าวแล้ว เรียกเป็นภาษาบาลี
ว่า ปริยัตติอันตรธาน ปฏิบัติติอันตรธาน อธิคมอันตรธาน ลิงคอันตร
ธาน และธาตุอันตรธาน

ที่เมืองนครชุม บนฝั่งแม่น้ำปิง ตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชร
ในช่วงเวลา ๙๙ ปี ก่อน พ.ศ. ๒๐๐๐ พระมหาธรรมราชาลิไทย
แห่งเมืองสุโขทัยได้มาทำการกุศลสถาปนาพระมหาธาตุ ท่านได้ทำศิลา
จารึกหลักหนึ่งไว้ (หลักที่ ๓ จารึกเมืองนครชุม) ในตอนหนึ่งได้กล่าว
ถึงสภาพพระพุทธศาสนาที่จักเป็นไปตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๐ ไว้ว่า

อันหนึ่งโสคนับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ได้เก้าสิบเก้าปีถึง
ในปีกุน อันว่าพระปิฎกไตรนี้จักหายแล หากคนจักรู้แท้แลมิได้เลย

ยังมีคนรู้คืนสเล็กน้อยไซ้ ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติ หากคนจักรู้แท้มิได้เลย ธรรมชาตกอันอื่นไซ้มีต้นหาปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้เลย จำพวกพระอภิธรรมไซ้ พระปัญญาแลพระยมกก็จักหายเมื่อนั้นแล...

และกล่าวต่อไป เมื่อถึงเวลาแห่งพระพุทธศาสนาสูญสิ้นเมื่อ พ.ศ. ๕๐๐๐ แล้วว่า ...ฝูงคนอันจักรู้บุญธรรมหามิได้หลายเลย ย่อมจักกระทำบาปกรรม แลจักเอาตนไปเกิดในนรกไซ้...

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระมหาธรรมราชาลิไทยจึงได้สั่งสอนไพร่บ้านพลเมืองของท่านในศิลาจารึกหลักที่ ๓ จารึกเมืองนครชุม ต่อไปอีกว่า ...**เมื่อยังเท่าวันชั่วเราบัดนี้มีบุญหนักหนา จึงจักได้มาเกิดทันพระศาสนาพระเป็นเจ้าไซ้** ชุ้งทั้งหลายหมั่นกระทำบูชาพระสฤงเจดีย์ พระศรีมหาโพธิอันเสมอตั้งตนพระเจ้าเรา ใฝ่ใตได้ปรารถนาด้วยใจศรัทธาตั้งอันชื่อ จักปรารถนาไปเกิดในเมืองฟ้า---ตลอดพระศรีอารยไมตรีลงมาเป็นพระพุทธ...

ความในศิลาจารึกเมืองนครชุมข้างต้นมีความหมายว่า แม้ช่วงเวลานั้นที่พระพุทธศาสนามีส่วนสูญหายไปบ้าง แต่ก็ถือได้ว่ายังมีบุญที่ได้มาเกิดทันในเวลาแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งหากผู้ใดได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนที่ยังมีเหลืออยู่ด้วยจิตศรัทธา เมื่อตายไปก็จักเกิดบนสวรรค์ชั้นฟ้า รอเวลามาเกิดบนโลกเมื่อพระศรีอารยเมตตรัยลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็จะได้สดับพระธรรมเทศนาที่สมบูรณ์อันเป็นมรรคผลไปสู่พระนิพพาน คือความหลุดพ้นทั้งปวงได้ (ซึ่งผู้ใดที่ตนรกจะไม่มีโอกาสเช่นนี้)

พ.ศ. ๒๐๐๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นช่วงของสหัสวรรษตอนกลางแห่งเวลาของพระพุทธศาสนา จึงยังคงมีความสมดุลอยู่ระหว่างความดีความเลว ความผิดความถูก บุญบาป ฯลฯ ตามสังขธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนิกชนแต่โบราณเห็นความสำคัญ จึงเร่งประกอบกิจกรรมการบุญกุศลต่างๆ เพื่อเตรียมสำหรับการดำรงไว้ซึ่งการรักษาคุณภาพในช่วงเวลาของสหัสวรรษกลางนี้

พระแก้วมรกตเป็นรูปแทนพระพุทธองค์ผู้ประกาศสังขธรรม ซึ่งผู้สร้างในสมัยโบราณมีเจตนาให้เป็นสัญลักษณ์ที่ยั่งยืนสำหรับพระธรรมของพระพุทธองค์ แม้ว่าตลอดเวลาที่ผ่านมาแห่งสหัสวรรษกลาง

นี้ ความหมายของพระแก้วมรกตจะถูกบิดเบือนไปบ้าง กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความมีอำนาจเหนือกว่ากันระหว่างรัฐทางการเมืองก็ตาม

ปัจจุบัน **พระแก้วมรกต**ได้รับการสถาปนาไว้คู่กับ**กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์** จึงมีความเหมาะสมทุกประการ ต่อความยั่งยืนของรูปสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาแบบนี้ เพราะมหานครแห่งนี้เป็นที่ดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาแห่งเดียว ที่มีพระราชอาธิบัติเป็นองค์พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ แต่ความยั่งยืนแห่งพระพุทธศาสนาจะอยู่สืบนานต่อไปมากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับพุทธบริษัททั้งหลายไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่แห่งใด ที่จะรับรู้ ทำความเข้าใจ และถือปฏิบัติในพระธรรมคำสั่งสอนนั้นอย่างไม่มีบิดเบือนแปรเปลี่ยนไปจากเดิม

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์

ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถาน
กรมศิลปากร
๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๖

บรรณานุกรม

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. **หลักที่ ๓ ศิลปินกวีนิพนธ์ จังหวัดกำแพงเพชร ในประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑ : ๕๙-๗๓.

โคลงนิราศหริภุญชัย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร สอบกับต้นฉบับเชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๖.

โคลงเรื่องมั่งทรงารบเชียงใหม่. นายสิงหะ วรรณสัย ถอดความภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร : มิตรนรา, ๒๕๒๒.

ตำนานพระแก้วมรกต ฉบับสมบูรณ์. พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๐๔.

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค วัยอาจ. เชียงใหม่ : ตรัสวิน, ๒๕๔๓.

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี. ปรึวรรตโดยคณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง, ๒๕๓๘.

ตำนานมูลศาสนา. พิมพ์พระราชทานเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ วันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘.

ประชาภิกรจักร์ (แซม บุนนาค), พระยา. **พงศาวดารโยนก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๖.

ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ ๑ และภาคที่ ๒. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเอิบ อุมภิรมย์ วันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓.

พงศาวดารเมืองล้านช้าง ใน ประชุมพงศาวดารเล่มที่ ๒ (ประชุมพงศาวดารภาค ๑ ตอนปลาย และภาค ๒). พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖ : ๑๓๔-๑๘๓.

พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ (ประชุมพงศาวดารภาค ๔ ตอนปลาย และภาค ๕). พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖ : ๓๑๕-๓๖๙.

พงศาวดารเหนือ ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑. (ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑ ตอนต้น). พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖ : ๑-๑๒๖.

พรหมราชปัญญา, พระ. **รัตนพิมพ์วงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต**. แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร. พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธวงศ์วิวัฒน์ (วงศ์ ทานวไล) วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๐.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **บทนำ ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาจากจารึกเมืองพะเยา**

ประชุมจารึกเมืองพะเยา. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๘.

_____. **พระพุทธสิหิงค์**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๖.
รัตนปัญญา, พระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร. พิมพ์ครั้งที่ ๔ ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร พ.ศ. ๒๕๑๗.

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓.

เรื่องราชวงศ์ปภกรณ์ พงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๙ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๙ และภาคที่ ๑๐ ตอนต้น). พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖ : ๑๘๘-๒๘๑.